

שני עיונים בדיני ברכות

א. בדין ספק ספיקא בברכות

המחבר כתב בהלכות פסח (סימן תפט סעיף ח): "אם הוא מסופק אם דילג יום אחד יספור בשאר הימים בברכה", וכתב ה"משנה ברורה", דאיכא ספק ספיקא שמא לא דילג כלל, ואת"ל דילג שמא הלכה כאותם הפוסקים שכל יום זה מצוה בפני עצמה. א"כ משמע, שבספק ספיקא מברכים. וב"משנה ברורה" סוף סימן רטו: "כתבו האחרונים דאפילו יש ספק ספיקא להצריך ברכה כגון ספק אכל כזית או לא, ואת"ל לא אכל כזית שמא הלכה דעל בריה אפילו פחות מכזית מברכים אפ"ה ספיקו להקל ולא יברך". ולכאורה דברי ה"משנה ברורה" נסתרים, שהרי כתב בהלכות ספירת העומר, שאם יש ספק ספיקא המחייב ברכה, מברכים. ואפשר ליישב שהאוכל בריה שהיא גם ספק כזית, הספק הוא בעצם הברכה אם לברך או לא, אז אמרינן ספק ברכות להקל אפילו בספק ספיקא ואינו מברך, משא"כ בספירת העומר, שם הספק ספיקא מחייב לקיים את מצות ספירת העומר, והיות שהתחייב במצוה בתורת ודאי, חלה עליו ממילא חובת ברכה. אך לכאורה קשה, שהרי ביו"ד (סימן כח) פסק המחבר, שהמכסה דם כוי אינו מברך, אף שספיקא דאורייתא לחומרא וחייב לכסות, אפ"ה אינו מברך, וכן טומטום בציצית, ואנדרוניוס במילה, אף שהספיקא דאורייתא לחומרא וחייב האנדרוניוס למול את עצמו והטומטום חייב בציצית, אפ"ה אינו מברך.

וכך הוא הסבר הדבר. בספיקא דאורייתא אין אנו נוקטים שמחויב לקיים את המצוה, אלא אנו מחמירים עליו מספק, ואם האמת היא שפטור, הרי לא קיים מצוה, כגון: המכסה דם כוי, אם כלפי שמיא גליא שזה מין בהמה, הרי שבכיסוי אינו מקיים מצות כיסוי, אלא רק מצוה של הנהגה במקום ספק שחייב לכסות, ולברך אפשר רק על קיום מצוה, משא"כ בספק ספיקא שהוא כרוב או יותר מרוב (רשב"א), שבו אנו נוקטים שהוא מחויב, ושכך האמת, נמצא שהוא מקיים מצוה, ולא רק הנהגה, ולכך מברך. יסוד זה, שבספק דאורייתא יש גם צד שלא קיים כלל את המצוה, מוכח גם מדברי רע"א בשו"ת, מהדורא קמא, סימן ו, ד"ה ועיין. שם הוא קובע שהמסופק אם בירך ברכת המזון אינו יכול להוציא אחר, אף אם נאמר שספיקא דאורייתא לחומרא מהתורה, "מ"מ מחויב רק מגדר ספק, א"כ זהו האחר אינו יוצא בשמיעתו, דעדיין נשאר הוא בספק חיוב, דשמא המוציא כבר בירך ולא יצא בשמיעתו ממנו".

לפי זה יוסבר הא דכתב בש"ע או"ח סימן ז: אדם שעשה צרכיו מברך אשר יצר, ולא על נטילת ידים, אף אם רוצה ליטול ידיו לתפילה. ו"ביאור הלכה" מביא את "פרי מגדים", שכתב, שאם רוצה גם לטעום דבר שטיבולו במשקה לפני התפילה, בכה"ג יוכל לברך על נטילת ידיים מטעם ספק ספיקא, שהרי י"א שאם עשה צרכיו ורוצה להתפלל מברך על נטילת ידים. ואף שהמחבר לא פסק כן, אך כיוון שיש עוד ספק שטעם דבר שטיבולו במשקה מברך, וטעם הדבר שהספק ספיקא אומר שיש חיוב נטילה, ממילא יש דין לברך. וכן ממה שפסק הרמ"א באו"ח סימן תרצא, שמגילה עושים כל פרשיותיה

סתומות, ואם עשאן פתוחות פסולה, ו"שער הציון" סעיף טו, בשם "לבושי שרד", קובע דיכול לברך, שהרי אפילו על מגילה פסולה יש דעות שמברך, וי"א שפתוחות גם מברך, אי"כ יכול לברך מטעם ספק ספיקא, דהיינו שהספק ספיקא אומר שזאת מגילה שאפשר לקיים בה מצוות קריאת מגילה, ולכך מברך.

ולכאורה קשה לדברינו מהא דפסק הרמב"ם בה"ש ק"ש, פרק ב הי"ג, ספק קרא ק"ש ספק לא קרא חוזר וקורא ומברך לפניו ואחריה. אלמא בספיקא דאורייתא מברך. וכן פסק המחבר, או"ח סימן סז. כבר הקשה הפר"ח מדברי הרמב"ם בהלכות מילה, פרק ג, קטן שנו"ל כשהוא מהול, וכן אנדרוניוס, אין מברכים עליהם. וכ"כ עוד בפרק ו מהלכות סוכה: טומטום ואנדרוניוס אין מברכים לישב בסוכה, מפני שאין מברכים מספק. והסבירו את הדבר כך: במקום שיש חזקת חיוב אף בספק דאורייתא מברך, כגון ספק קרא ק"ש ספק לא קרא, שהרי חייב היה לקרוא ק"ש, אלא מאחר שקיים הספק אם קיים את המצוה, אמרינן שלא קיים, ולכך מברך. וכן לדבריהם, ספק נטל לולב או לא, נוטל ומברך, שהרי היה בחזקת חיוב, ולכן אמרינן שלא קיים את המצוה, ולכך מברך, משא"כ באנדרוניוס, במילה וכו', שבהם אין חזקת חיוב, והספק הוא בעצם חיובו, לכך מל ואינו מברך, שהרי ייתכן שאינו מקיים כלל מצוה, רק שיש לו חיוב למול, לכך אינו מברך.

תוס' במנחות סו ע"א, ד"ה זכר, כתבו כך: "נראה דבספק חשיכה יכול לברך [על ספירת העומר] ואין צריך להמתין עד שיהא ודאי לילה, כיוון שהוא ספיקא דרבנן, וכן נפסק להלכה באו"ח תפ"ט. והקשה בעל "שפת אמת": "אין הדברים מובנים, דמ"מ הוי ספק ברכה לבטלה, דילמא יום הוא ולא קיים אפילו מצוה דרבנן". ויש להקשות יותר מזה, הרי בספיקא דאורייתא, כגון כיסוי הדם בכוי, ואנדרוניוס שמל, אינו מברך, מפני שספק ברכות להקל, ואילו בספיקא דרבנן יברך!! והדברים תמוהים.

הסבר הדבר כך הוא. ספיקא דרבנן לקולא, היינו מקילין עליו, וכאן הקולא שקיים את המצוה, ואין כאן ספק ברכה כלל, דאמרינן שבין השמשות חשיב לילה, ולכך מברך. וכן הא דפסק ה"משנה ברורה" שבמרור דרבנן אפשר להקל בשיעור כזית, כיוון שמרור מצוותו מדרבנן, מקילים עליו שקיים את המצוה גם בשיעור כזית קטן, ולכך מברך על אכילת מרור. וכן יוסברו דברי המג"א, שהמחבר באו"ח קנט סעיף ח הביא שתי דעות, אם שכשך ידיו לנטילת ידים בכלי שאינו מחובר לקרקע, אי מהני או לא, וכתב המג"א, סעיף טו, שאם שכשך ידיו יכול לברך, היינו דאמרינן שבספיקא דרבנן מקילים עליו וחשיב נטילה מעליא לכן מברך, משא"כ בספיקא דאורייתא, שבו נשאר ספק אם יש כאן כלל מצוה, לכן אינו מברך. וראה גם בספר "שיח השדה" להגאון ר' אריה צבי פרומער.

ב. בדין שכח "המלך הקדוש" בליל ראש השנה

בסימן תקפב ב"שער הציון" סעיף ד מובאים דברי "חיי אדם" בשם הגאון ר' אבלי פאסוועלר, שאם טעה ולא אמר בליל ר"ה המלך הקדוש, אינו חוזר, כדין טעה ולא אמר יעלה ויבוא בליל ר"ח, שאין צריך לחזור, משום שאין מקדשין את החודש בלילה. והקשה עליו "שער הציון", דבשלמא אם היה מתפלל תפילת חול בליל ר"ה ניחא כדברי הי"א המובאים לקמן, אך כיוון שהתפלל תפילת יו"ט ואמר גם האל הקדוש, נמצא שהתפלל תפילה שחצייה יו"ט וחצייה חול. ועוד, ר' יונה בברכות פרק ד הביא בשם הי"א, שאם התפלל תפילת חול בליל ר"ה יצא דכרי"ח דיינינן ליה. והקשה עליהם, שאף

שאינן מקדשין את החודש בלילה, הרי יו"ט חל מהלילה, והתפילה היא תפילת יו"ט, דהא אין מזכירים בתפילה ר"ת, וא"כ חסרה לו תפילת יו"ט. ולכאורה חידושו של ר' אבלי קשה, דהא המלך הקדוש הוא חלק מתפילת יו"ט המתחילה בלילה, וכשאמר האל הקדוש חיסר מתפילת יו"ט.

וביאר מרן הרב מפוניבז', וכן מובא באגרות משה, או"ח סימן קע, ליישב על פי הגמ' ברי"ה דף ח"ב, כי חק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב, שאין ב"ד של מעלה נכנסין לדין אא"כ קידשו ב"ד של מטה את החודש. נמצא שדין זה קשור לקידוש החודש, ומכיוון שאין מקדשים את החודש בלילה, ממילא אין דנים בלילה, וכתב רש"י ברי"ה דף יב ע"ב: "המלך הקדוש, לפי שבימים אלו הוא מראה מלכותו לשפוט את העולם". נמצא א"כ, שהמלך הקדוש אינו מדין תפילת יו"ט, אלא אומרים אותו מזמן שמתחיל ר"ת, דהיינו המשפט, ונמשך זמנו כל עשרת ימי תשובה. ולכן המתפלל תפילת יו"ט, ולא הזכיר בליל ר"ה המלך הקדוש, אינו חוזר, דהא המשפט מתחיל מהבוקר. ובזה מתורצת קושיית "שער הציון", שזה לא מיקרי תפילה שחצייה חול וחצייה יו"ט, שהמלך הקדוש אינו מדין תפילת יו"ט.

בספר "מועדים וזמנים" להגאון ר' משה שטרנבוך מובא בשם רב גדול אחד, שפסק שאם לא אמר יעלה ויבוא בברכת המזון בליל ר"ה, אינו חוזר, כיוון שאין מקדשים את החודש בלילה. ולדברינו אינו כן, שהרי יו"ט מתחיל מהלילה, והזכרת יעלה ויבוא בברכת המזון היא מדין יו"ט כפסח וסוכות, ולכן אם לא אמר בלילה יעלה ויבוא חוזר. אך אם לא אמר יעלה ויבוא בברכת המזון ביום, מובאת בסימן קפח, משנה ברורה סעיף יט, דעת המג"א, שאינו חוזר, ואלי רבה חולק וסובר שחוזר. וטעם המג"א: כיוון שמצוה לצום ברי"ה, א"כ אינו מחויב בסעודה, ולכן אינו חוזר (אך בליל ר"ה לפי הכול חייב בסעודה, ואם לא אמר יעלה ויבוא, לדברינו חוזר), ואף שאין פוסקים להלכה שמצוה לצום, מ"מ ביום מספק אינו חוזר. ואלי רבה סובר, שאף שיותר ביום לצום, זה רק רשות, אבל מי שלא התענה, יש עליו חיוב סעודה, וכמו שיותר בשבת להתענות תענית חלום. ואף שרשות להתענות, מי שאינו מתענה, יש לו חיוב סעודה, ואם לא אמר רצה חוזר. ולכן סובר, שגם ברי"ה אם לא אמר יעלה ויבוא חוזר.